

FİLİSTİN VE GENÇ FARÛKÎ İLE ANILARIM*

(1958'den 1963'e kadar)

Fazlur RAHMAN

Çeviri: Doç.Dr. M.Hayri KIRBAŞOĞLU
A.Ü. İlahiyat Fak. Öğr. Üyesi

İsmail ile ilk defa 1958 Eylül'ünde Mc. Gill Üniversitesi İslâmî Araştırmalar Enstitüsü'nde tanıştım. Ben birkaç yıl öğretim üyeliği yaptığım Durham Üniversitesi'nden, İngiltere'den gelmiştim; o ise 1950'li yılların başlarında, İndiana Üniversitesi Çağdaş Ahlâk (Modern Ethics) bölümünden (yeni) mezun olmuştu. Prof. W.C. Smith, Farûkî'yi, felsefî düşünce alanındaki eğitimini İslâmî konulara uygulaması ümidiyle, bir araştırma bursu temin ederek Mc. Gill'e davet etmişti. Bana göre, genç Arap kuşak içersinde en iyi kafalardan birine sahip ve en soyut felsefî konulara gayet iyi yaklaşabilecek biri olan İsmail, ne yazık ki, o zamanlar kapkara bir leke olarak gördüğü çağdaş Batı karşısında, kendisine tertemiz görünen klasik İslâmî malzemeye, sahip olduğu entelektüel eğilimlerini uygulamaya pek az ilgi duydu.

İsmail kişilik olarak son derece cana yakın idi. Daima tebessüm ederdi ve Mc. Gill'deki üç yıllık beraberliğimiz boyunca, bir defa olsun onun herhangi biriyle münakaşa ettiğini görmedim.

Benimle özel olarak, yakın bir arkadaşlık kurdu. Birlikte fikrî meseleleri bazen saatlerce enine boyuna, sık sık ta telefonda tartıştık. Gözlerim pek iyi görmediğinden araba kullanamıyordum; onun için benim arabam yoktu. Uzun bir süre, sık sık beni evden alır ve enstitüye götürürdü. Ben onun hem arkadaşlığından, hem de sürekliliğini daima koruyan entelektüel canlılığından hoşlanmıştım. Ne var ki, ilk günlerde o, İslâm düşüncesinin klasik [alan]ları olan Fıkıh, Kelâm ve Tasavvuf'a ciddi olarak aslâ eğilmedi.

Fakülte mensuplarından sadece ikisi onu sevmiş görünmüyordu: Şimdi Texas Üniversitesi'nde bulunan Dr. John Williams ile, bizim Türk dostumuz Niyazi Berkes (şimdi emekli olmuştur). Williams bir İslâm tarihçisi idi. Bu güçlü adam Arapları seviyor intibahı veriyordu. Fakat hepimiz açıkça anladık ki o, arapları

* Merhum Prof. Fazlur Rahman'ın, Prof. İsmail Farûkî ile aralarında geçen bu hatıraları *Islamic Horizons*, special issue adlı dergide yayınlanmıştır (1986).

PALESTINE AND MY EXPERIENCES WITH THE YOUNG FARUQI*

1958 to 1963

Fazlur RAHMAN

I met Isma'il for the first time in September 1958 at McGill University's Institute of Islamic Studies. I came from England where I had been teaching at the University of Durham for a number of years, while he had graduated in the early fifties from the University of Indiana in Modern Ethics. Professor W.C. Smith invited him to McGill on a senior fellowship hoping that he would apply his training in philosophic thought to Islamic materials. Isma'il, who in my view, had one of the best minds among the younger generation of Arabs and could well appreciate the most subtle philosophic points, nevertheless, showed little inclination to apply his intellectual lists to classical Islamic materials, which at that time seemed to him all of one white piece while the modern West seemed to him all of one black patch.

Isma'il was personally extremely charming. He was always smiling and I do not remember a single occasion during our almost three-year stay together at McGill when he quarreled with anyone.

He seemed to develop an especially close friendship with me and we discussed intellectual questions sometimes for hours on end, not infrequently over the telephone. I had no car because I could not drive due to weak eyesight. Often and over long periods he would get me from home and take me to the Institute. I enjoyed both his friendship and his continuous intellectual liveliness. However, in those early days, he never turned seriously to the intellectual classics of Islam—Law, Theology, and *Tasawwuf*.

Only two faculty members seemed to dislike him. Dr. John Williams, now at the University of Texas, and our Turkish colleague, Niyazi Berkes (now retired). Williams was a historian of Islam. An able man, he seemed to love Arabs. But it also became clear to all of us that

* Reprinted from the *Islamic Horizons*, special issue, 1986.

sevdiği nisbette İslâm'dan da nefret ediyordu. "*Development of Secularism in Turkey*" adlı eserin yazarı Prof. Berkes'e gelince, memnun edilmesi biraz zor, ama çok ciddi bir ilim adamı idi. Bir Türk komünisti ve Mustafa Kemal rejiminin tipik bir ürünü olan Berkes, bir defasında bana şöyle demişti: "Kendi vatanını Siyonistlere kaptırdıktan sonra bu genç adam burada ne tür bir hayali saray kurmaya çalışıyor?" Bundan hoşlanmamıştım ve daha sonra açığa çıkacağı gibi, biz İsmail ile ilgili başka şeylerin var olduğunu çok geçmeden anladık.

Arapçılığın İslâmîleştirilmesi

Bazılarına göre o bir "muammâ" idiye de, onun sürekli tebessümünün altında son derece ciddi birşey, aslında bir tür sevgi olduğunu görmek mümkündü. Bir gün Smith bana (ki bu İsmail'in iki yıllık bursunun son zamanlarında idi): "Biliyor musun bu adam beni korkutuyor" dedi ve sonra; "Ona süresi belirsiz bir görev, meselâ bir tür doçentlik versek ne dersin? Buna (öğretim üyelerinin) ne gibi bir itirazı olabilir?" diye ilâve etti. "Hiçbirşey olmaz, ancak doğru bildiğini yazmakta serbest olması şartıyla" diye karşılık verdim. Sonunda Hristiyan Ahlâkı'na hazırlık olmak üzere, Hristiyanlık üzerinde çalışması için İlahiyat Fakültesi'nde (Divinity School) bir yıllık bir araştırma bursunu kabul etti.

İsmail konusunda Smith'i korkutan ne idi?

O, yüksek düzeyde ve gelişmiş çağdaş fikri donanıma sahip, genç bir Filistinli Müslüman görüyordu ve bu Filistinli, bütün tebessümlerine rağmen, daha sonraları sırf bir ilim adamı rolü oynamayı reddetmiş; enerjisini ve fikri imkanlarını genel olarak Batı'ya ve özellikle de Siyonizm'e hücumla yöneltmişti. Bunu yaparken de, kendisinin ve diğer milyonlarca Filistinli'nin evlerini ve vatanlarını gasbetmiş olan İsrail'i yaratan ve bilerek besleyen "Batı" olduğunun tamamen —ve aynı zamanda bunun acısını da çekerek— farkındaydı. O samimi bir eylemci, hayatını birşeyleri değiştirmeye adanmış biri idi. (1969'da Şikago'ya geldiğim vakit, İsmail'in iki yıl eğitim gördüğü İlahiyat Fakültesi'nin önde gelen öğretim üyelerinden biri onu, "Gerilla ilim adamı" şeklinde nitelendirmişti). O, bu seçimini, kariyerinin başlangıcında yapmıştı.

Başka bir deyişle o, öfkeli genç bir Filistinli Müslüman idi. O neredeyse gayr-ı şüûf bir şekilde, İslâm ile Arapçılık'ı özdeşleştirmişti. Arapçılık'ı ise, zorunlu olarak sadece Araplarda bulunması gerekmeyen bir bilincin ilk örnek (archetype) kategorileri olarak tanımlıyordu. Büyük Yunan filozofları ve Hammurabi gibi eski Ortadoğu liderleri de bu şuura sahipti. Fakat bu şuur, en mükemmel şekliyle, "Tarihî İslâm" şeklinde gerçekleşmiştir. Hayatının bir noktasında İsmail, kendisinin ilk sırada yer alan politikası olan Arapçılık ve onun alt tonu olan İslâm, şeklindeki anlayışı terkedip, bunun tam tersi bir anlayışa vardı.

the more he loved Arabs, the more he hated Islam. As for Professor Berkes, author of *Development of Secularism in Turkey*, he was a very serious scholar, somewhat difficult to please. A Communist Turk, and typical product of Mustafa Kemal's secularist regime, he once said to me, "What kind of airy palaces is this young man building here after losing his own home to the Zionists?" I was not amused. And as it turned out, we soon discovered there was something else to Isma'il.

Islamizing Arabism

Although to some he was an enigma, one could see something quite serious, indeed, some love beneath those unfailing smiles. Smith said to me one day (this was towards the end of Isma'il's two year fellowship term), "You know, he frightens me". Then he asked, "What do you think if we could give him some kind of an indefinite job — say, some sort of Associate Professorship? What could be the objection to that?"

"Nothing", I said, "provided he is free to write whatever he thinks good." Ultimately, he accepted a year's fellowship at the Divinity School to study Christianity, resulting in *Christian Ethics*.

What frightened Smith about Isma'il?

He saw a young Muslim Palestinian with high and sophisticated modern intellectual equipment, who, with all his smiles, refused then to play only the scholar, but rather turned his energy and intellectual tools to attack the West in general and Zionism in particular — with the full and painful awareness that it was the West that had created and was willfully sustaining Israel, which had robbed him and millions of other Palestinians of their homes and lands. He was an activist at heart, a man dead set on *changing things*. (When I came to Chicago in 1969, a prominent member of Divinity School, where Isma'il taught for two years, described him as a "guerrilla scholar.") This choice he made at the threshold of his career.

In other words, he was an angry young Muslim Palestinian. Almost imperceptibly, he identified Islam with Arabism. He defined Arabism as archetypal categories of consciousness which were not necessarily possessed by Arabs alone. The great Greek philosophers, and ancient Middle Eastern leaders like Hammurabi possessed them too. But they reached their full fruition in the form of historic Islam.

Somewhere along the way, Isma'il switched from Arabism as his front-line policy and Islam as its under-tone to an exact reverse of this order.

Ancak doğruyu söylemek gerekirse, genç İsmail'in Arapçılık'ı, Mişel Eflak ve Konstantin Zurik'inki gibi çağdaş Arap Hristiyan ideolojilerinin arapçılığından daha girift olmak zorundaydı ve gerçekten de böyleydi. Çünkü İsmail sadece Arapları değil, bütün İslâm toplumunu gözönüne almıştı.

Hem Müslümanlar, hem de Batı'lı ilim adamları tarafından reddedilmiş olan bu doktrin karşısında benim tavrım neydi? Gayet tabii ben bunu kabul etmedim. Fakat ben burada, genelde Müslümanların —tamamen olmasa da— pek az takdir ettikleri bir gerçeğin bulunduğu düşüncesindeydim ve hâlâ da öyle düşünmekteyim. İbn Haldun ve Şah Veliyullah Dehlevî gibi geçmişteki birçok Müslüman, son peygamberin Kureyş kabilesine mensup araplar arasından çıkmasının mantıkî ispatını yapmaya çalışmasına rağmen, bu mesele bir sır olarak kalmak durumundadır. Fakat kesin olan husus şudur ki, bizzat Kur'an, kendisinin "Arapça bir Kur'an" olduğunu ifade etmektedir.

Kur'an'da sık sık geçen bu gibi ifadelerle iki ayrı amaç güdülmektedir: Birisi, "Allah'ın elçisi kendi kavmine gönderilmiştir ve vahyi de onların diliyle iletmektedir." Muhammed Esed, yazdığı Kur'an mealinde ve mealinde yaptığı açıklamalarda bu noktayı vurgulamaktadır. Ancak mesele sadece bundan ibaret değildir. Çünkü birçok yerinde Kur'an, kendisinin Arapça oluşunun belli bir gayesi olduğunu da vurgulamaktadır ki, bu da onun eşsiz belâğat ve ifade gücüne, bir başka dilde erişilemeyeceği hususudur. Meselâ (41/Fussilet, 44) ayette bize şöyle denmektedir: "Şayet biz Kur'an'ı Arapça olmayan bir dilde gönderseydik, onlar (muhalifler) "Niçin onun ayetleri iyice açıklanmamış?" diyeceklerdir". (41/Fussilet, 3. ayette de böyle denmektedir). Bu sebeptendir ki Müslümanlar, Kur'an'ın bilinçli olarak ve tekrar tekrar ortaya koyduğu bir hususu, yani Kur'an'ın mucize olduğu inancını geliştirmişlerdir. Binaenaleyh, Kur'an'ı gerçekten takdir edebilmek için, yeterli düzeyde Arapça bilmenin şart olduğu, inkar edilemeyecek bir husustur.

Bu yüzden ki ben, bütün "düşünen" Müslümanların, Kur'an'ı anlamak ve onun değerini takdir edebilmek için yeterli düzeyde Arapça bilmeleri ve Arap olsun olmasın bütün Müslümanların Fıkıh, Kelam vb. ilimleri öğrenmeden önce Kur'an'ı iyice anlamaları gerektiği konusunda ısrar etmekteyim.

Fakat bu açıdan bakıldığında genç İsmail'in "Arab bilinci kategorisi" ile [bu anlatıklarımız] arasında kapatılması mümkün olmayan bir boşluk bulunduğu görülmektedir. Bir keresinde ona şöyle demiştim: "Ben ırkçılığı ırkçılık olduğu için reddettiğim; aynı şekilde Siyonizm'i vs.'de reddettiğim halde, senin Arapçılık'ını niçin kabul etmem gerekiyor?". Bana verdiği cevap şu oldu: "Çünkü Arapçılık ırkçılık değildir. (Hakikaten o günümüz Araplarının kötü durumundan daima şikayet

In fairness, however, it can be readily seen that young Isma'il's "Arabism" had to be and, in fact, was purported to be more complex than that of contemporary Arab Christian ideologies like Michel Aflaq's and Constantine Zurik's. For Isma'il had in view — not just the Arabs— but the entire community of Islam.

Where did I stand in regard to this doctrine, rejected by both Muslim and Western scholars? I did not, of course, espouse it. But I thought, and still think, that there is a genuine point here which Muslims in general hardly appreciate, if at all. Although several Muslim thinkers of the past like Ibn Khaldun and Shah Wali-Allah of Delhi have tried to rationalize the raising of the last Messenger from among the Arabs of the Quraysh tribe, the question must remain a mystery. But certain it is that the Qur'an proclaims itself to be an "Arabic Qur'an".

By such expressions, which frequently occur in the Qur'an, two different ideas are intended. One is that a "Messenger of God is sent to his people and delivers the message in their own tongue". Muhammad Asad, in his translation and commentary to the Qur'an, stresses this point. However, this is not the whole story. For, in several places the Qur'an asserts that its being in Arabic fulfills a certain purpose, by way of its unsurpassable eloquence and expressiveness, which a Qur'an in any other language could not have achieved. For example, in Sura 41 (*Fussilat*) verse 44, we are told, "If we had made it a non-Arab Qur'an, they (the opponents) would have said: "Why are its verses not clearly spelled out?" (also of Sura 41, verse 3). It is for this reason that Muslims have elaborated the belief in the miraculousness of the Qur'an, a claim which the Qur'an consciously and recurrently puts forward, it is, therefore, undeniable that for a genuine appreciation of the Qur'an, an adequate knowledge of Arabic is necessary.

For this reason, I insist that all *thinking* Muslims must know enough Arabic to understand and appreciate the Qur'an and that all Muslims —Arab and non-Arab— must learn to appreciate the Qur'an before they go on to study, *Fiqh*, *Kalam*, etc.

But from this position to young Isma'il's "Category of Arab Consciousness", there is an unbridgeable gulf. I once said to him, "If I reject racism as such and reject Zionism etc, why should I accept your Arabism?" He said, "Because Arabism is not racism (indeed, he constantly bemoaned the plight of contemporary Arabs), but includes all Muslims since they are determined by the "Categories of Arab Consciousness". (He even fondly called my little son "Shaykh al-Arab", rather than "Shaykh al-Islam" or the like).

cderdi), aksine, bütün Müslümanları kapsar, çünkü onlar «Arap bilincinin kategorileri» ile yoğrulmuşlardır." (Hattâ o, oğlumu severken onu "Şeyhu'l-İslâm" veya buna benzer bir lakapla çağıracağı yerde, "Şeyhu'l-Arap" diye çağırıyordu). Ben de: "O halde niçin Arapçılık yerine İslâm'dan bahsetmiyorsun?" dedim. Bana tatmin edici bir cevap veremedi. Sadece bir keresinde şu cevabı vermişti: "Biliyorsun bizde geniş bir Hristiyan azınlık var ve biz İslâm'ın adını anar anmaz bu insanlar Batılı güçlerir. beşinci kolu haline gelmeye maruzdurlar."

Bu açıklamayı kesinlikle tamamen inkâr etmemekle birlikte, onun Arapçılık konusundaki gerçekçileri beni ikna etmemiştir.

Müslümanlar ve Filistin

Benim "Kur'an'ın Arapça oluşu"nın önemini vurgulamam dışında, o gayet tabii olarak benim —Farûkî'nin en önemli düşüncesinin ağırlık merkezi olan— Filistin konusundaki tavrımı çok takdir edip, beğenmiştir.

Öteden beri benim bu konudaki tavrım şu olmuştur: Yahudiler asırlar boyunca Batı'da zulme uğramışlardır. Fakat Batı'nın bu zulümlerinin faturası Filistinliler'e ödetilmiştir, niçin? Üstelik İsrail, Yahudiler tarafından değil Batı (İngiltere) tarafından yaratılmıştır ve bu yüzden onun doğuşu tamamen sömürgecilik amacıyladır; doğumundan sonra ise, yeryüzünün en güçlü ulus ve SSCB'den sonra en büyük imparatorluk sistemi olan ABD tarafından evlat edinilip, üstlenilmiştir.

20. yy.'da sömürgeci saldırganlığın hiçbir şekli, oldu bittiye getirilip, kalıcı hale sokulamaz. Çünkü tarih, yani *Allah'ın sünneti*, nihâî tahlilde herhangi bir emperyalizm mantığından çok daha güçlü bir mantığa sahiptir. Bu husus herkesçe anlaşılır anlaşılmaz, bu muzır problem için olumlu bir çözüm bulunabilecektir.

Gerçekten şaşırtıcı olan şudur ki, ABD, dünyanın her yanındaki Müslümanların İsrail devletinin kurulmasına ve Filistinlilerin vatanlarından edilmelerine niçin boyun eğmeleri gerektiği hususunu anlamakta daima başarısızlık göstermektedir. Açıkça görülmektedir ki, onların düşüncesi şu faraziyeyle dayanmaktadır: Bu konu sadece Filistinliler'i (ki aslında onların varlıkları bile sözkonusu değildir) ve olsa olsa bir ölçüde de Arapları ilgilendirir; binaenaleyh Müslümanları niçin ilgilendirsin? Diğer bir ifade ile, bu problem ulus düzeyinde bir problem olarak ele alınmalıdır; dinî veya ümmet çapında bir problem olarak ele alınmamalıdır. Bu sebeptendir ki, İslam dünyasının bu çıkmaza karışması Amerikalılara göre kesinlikle anlaşılmaz ve saçmadır. Halbuki yine onlar, Siyonistlerin Filistin konusundaki iddialarının da seküler—ulusal olmaktan ziyade dinî olduğunu görmezlikten gelmektedirler. Bütün Yahudi âlemi, İsrail konusuna karışır, bütün İslâm âlemi niçin Filistin ile ilgilenmesin?

"Then why do you not speak of Islam rather than Arabism", I asked. He had no satisfactory reply except that once he said, "You see, we have a large Christian minority and the moment we speak of Islam these people are liable to turn into fifth columnists for Western powers."

Without necessarily denying this explanation per se, I was not convinced of his rationale for Arabism.

Muslims and Palestine

Besides my insistent emphasis on the "Arabic Qur'an", he, of course, very much appreciated and valued my stance on Palestine, the center of the gravity of his innermost thought.

My position has been all along that Jews have been oppressed in the West for centuries. But the price for this Western oppression had to be paid by Palestinians. Why?

Further, Israel was created not by Jews but by the West (Britain), and hence, its genesis is colonial through and through; after its birth it has been adopted and assumed by the United States, the mightiest nation on Earth and the largest imperial system after the USSR.

No form of colonial aggression in the twentieth century can become a permanent *fait accompli*. For history, the *Sunnah* of God has a logic far more powerful in the final analysis than the logic of any imperialism. The sooner this is realized by all concerned, the sooner a positive solution can be found to this harmful problem.

The truly amazing thing is that the United States resolutely fails to understand why Muslims all over the world should object to the creation of Israel and the displacement of the Palestinians. Their thinking obviously seems to rest in the assumption that this affair concerns only the Palestinians (who, in any case, are a non-entity) and perhaps, to an extent, the Arabs, but why should it concern Muslims? In other words, this problem should be taken as a national problem and not as a religious or communal problem. Hence, for the Americans, the involvement of the world of Islam in this dilemma is totally unintelligible and absurd. Yet, they do not care to see that the claims of the Zionists to Palestine rest also on religion and are not secular-national. If the entire world Jewry can be involved with Israel, how can the entire world of Islam fail to be concerned with Palestine?

I have heard several Jewish scholars in conferences and symposia bemoan the lack of growth of nationalism in the world of Islam. This stance contains a two-fold strategy. First, the West and, in their case, particularly America, is a secular national entity and would also advocate for the rest of the world to adopt secular

Ben, konferans ve sempozyumlarda birçok Yahudi ilim adamının İslâm dünyasında milliyetçilik hareketlerinin gelişmemesinden yakındıklarına şahit oldum. Bu tutum, ikili bir strateji içermektedir. Birincisi: Batı ve onlar açısından özellikle Amerika, laik millî bir devlettir ve dünyanın geri kalan kısımlarının da laik milliyetçiliği benimsemelerini savunacaktır; zira dinî devletler ilkindir! Böylelikle Yahudi ilim adamları, Amerikalı dinleyicilerinin sempatisini kazanmayı ummaktadırlar. Fakat onlar bizzat İsrail'in laik millî bir devlet olmadığını ve (devlet olma) iddialarının dinî kaynaklı olduğunu unutmaktadırlar. Tabii olarak ikinci iddiaları da şudur: Şayet Amerikalılar İslâm dünyasında bölgesel milliyetçilik akımlarından oluşan bir ethos (yapı, kültür) yaratabilirlerse, bütün Müslümanlar kendiliklerinden Filistin davasını unutacaklardır! Ne safdillik!!

Fakat en akıl almaz safdillik, mutlu bir masûmiyetle "mutedil Arap idarelerine" Ortadoğu için Rusya'nın Siyonizm'den daha büyük bir tehdid oluşturduğu formülünü kabul ettirmeye çalışan General Alexander Haig'in bu harikulâde (!) ustalığı idi. Ve Suudi kralının dahi bunu kabul etmeyeceğini anlayan general, hayal kırıklığına uğradı.

Karaçi ve Kahire

Hernekadar genç İsmail'in "Arapçılık"ı, temelde yanlış yola götürücü idiyse de, tamamen anlamsız da değildi. Bu husus bir yana, beni ona asıl çeken, onun isyankâr ruhu ve İslâm'a dair yapılan Batı'lı araştırmaların saçmalıklarını —ki bunlar pek çoktur— tenkit edebilecek kadar zekî ve kavrayışlı olmasıdır.

Batı'nın İslâm konusundaki gerçek katkılarını, ben genç İsmail'den —ve çağdaşı Edward Said'den— elbette ki daha çok takdir ediyordum ve halâ da etmekteyim. Fakat benim kesinlikle bildiğim birşey vardı ki, o da, iyi ya da kötü, İslâmî araştırmalar alanında yaptıkları dahil Batı'nın, İslâm'la ilgili olarak bütün yaptıklarının bir hesabını vermek zorunda olduğu idi. Ve İsmail, latife yaparken bile, oryantalistleri tenkit ederdi.

Hatırlıyorum, bir akşam İsmail'in evinde yemekte idik ve Afrika'daki İslâm, konusunda uzman bir İngiliz olan müteveffâ Thomas Hodgkin de vardı. Yemekten sonra, tiz tonda bir Batı müziği çalındı ve müzik gittikçe daha da kulak tırmalar bir hale geldi.

Dr Hodgkin, "Dr. Farûkî —lütfen söyler misiniz— bu müzik nerede kaydedildi?" diye sordu. "Bilmiyorum musun Dr. Hodgkin? Elbette Bedir savaşında kaydedilmiştir!" diye cevap verdi İsmail.

İsmail'in İlahiyat Fakültesi'ndeki bir misafir araştırmacı olarak süresi, Haziran 1961'de sona eriyordu. O sırada o, "Urûba (Arapçılık) ve Sanat" adlı bir eser yazıyordu ki, bu eser daha sonra Hollanda'da Mouton yayınevi tarafından yayınlanmıştır.

nationalism—for religious entities are primitive! Hence, these Jewish scholars hope to win the sympathy of American audiences. But they forget that Israel itself is not a secular national entity, but its claims are rooted in religion. The second aim, of course, is that should Americans be able to successfully invest themselves to produce an ethos of territorial nationalism in the Muslim world, all Muslims would automatically forget the case of Palestine. What naivete!

But most incredibly naive was the spectacular feat of General Alexander Haig who, in his blissful innocence, tried to persuade "the moderate Arab Governments" to accept the formula that "Russia was a greater threat to the Middle East than Zionism". And the general was appalled to see that even the Saudi monarch will not accept this.

Karachi and Cairo

Besides the fact that I found young Isma'il's "Arabism" not entirely pointless, although essentially misleading, what attracted me to him was his rebellious spirit and that he was intelligent and perceptive enough to attack what in Western scholarship on Islam is illegitimate — and there is much of it. I was and am certainly much more appreciative of genuine services of Western studies on Islam than was young Isma'il (and contemporaneously, Edward Sa'id), but I am convinced that the West has to give an account of her deeds concerning Islam, including its performance in Islamic Studies, for better or for worse. And Isma'il would take orientalist to task even in his humor.

I remember one evening at dinner in Isma'il's house where the late Thomas Hodgkin, an English expert on Islam in Africa, was also present. After dinner, Western music which was quite shrill played, and as it went on, it became more and more shrill.

"Dr. Faruqi, min fadlik", said Dr. Hodgkin, "Where was this music recorded?"

"Don't you know, Dr. Hodgkin?" replied Isma'il. "Of course, it was recorded at the Battle of Badr".

Isma'il's term as fellow in the Divinity School was coming to an end in June 1961, while he was writing a book titled *Urubah and Art*, which was published by Mouton in Holland.

After some time, I was asked by the government of Pakistan if I would join the newly created *Central Institute of Islamic Research*. I decided first to test the Institute by taking a year's leave from McGill and later

Bir süre sonra Pakistan hükümeti bana, yeni kurulan İslâm Araştırmaları Merkez Enstitüsü'ne (Central Institute of Islamic Research) katılıp katılamayacağımı soruyordu. Ben ilk olarak Mc. Gill'den bir yıl izin alıp Enstitüyü denemeye karar verdim ve daha sonra da 1962'den 1968'e kadar müdür olarak Enstitüde kaldım. O vakit Enstitünün Müdürü olan rahmetli Dr. I.H. Kureşî'den, genç İsmail'e —daha sonra bana minnettar olduğu— iki yıllık bir görev vermesini rica ettim. Niyetim, böylelikle İsmail'in, Arap olmayan geniş bir İslâm toplumunu, doğrudan görmesini sağlamaktı. (Arapçılık adına buradaki tek şey, yine onun Arapçılık'ı ve akademik açıdan Kahire'yi tercih etmesi idi ki, bu husus Enstitü içinde ve dışında şimşekleri yoğun bir şekilde üzerine çekmesine yol açmıştı).

Mart 1962'de, —o zamanlar Irak'tan sürülmüş olan Abdurrahman Bezzaz'ın bilahare başkanı olduğu— Arap Dili Yüksek Araştırmaları Enstitüsünde bir seri konferans —ben, İslâm üzerine, o ise Arapçılık üzerine— vermek üzere beraber Kahire'ye gittik. (Yolda birkaç günü de ailesiyle birlikte Beyrut'ta geçirdi). Benim öğrencilere verdiğim konferansların nasıl gittiğini anlatamam; fakat genç İsmail'in Arapçılık'ı pek iyi gitmedi. O, Hammurabi ve diğer bazı şahsiyetleri "Arap" olarak takdim ettiği zaman birçok öğrenci, "Bize ne masallar (esâtîr) anlatıyorsun?" diyerek onu protesto etti.

Kezâ, Enstitü dışında, rahmetli Dr. Kâmil Hüseyin, Şeyh Muhammed Halid ve daha pek çokları gibi, Kahire'nin sosyal hayatında önemli yeri olan şahsiyetlerle tanıştık. Onlar son derece nazik, cana yakın ve misafirperver idiler; fakat genç İsmail'in Arapçılık'ına karşı böyle değildiler. Onlar [İsmail'in fikirlerini] doğrudan reddetmedilerse de, şüpheli oldukları aşikâr idi.

Bir oturum sırasında —sanırım Şeyh Halid de vardı— İsmail konuşmasını yaptıktan sonra, benden sorulara cevap vermem istendi. Benim cevabım, yukarıda kısaca özetlediğim gibi şöyle oldu: Son peygamber bir Araptır; Kur'an da Arapçadır ve bunun tamamen bilincindedir. Genel olarak Müslümanlar bu hususu mutlaka gözönünde bulundurmalı ve Kur'an'ın Arapça veya Çince olmasının hiçbir önemi yokmuşçasına davranmamalıdır. Ayrıca teolojik değil, tarihî bir gerçek olarak İslâm'ın bütün şekillendirici [temel] ilim dalları, Fıkıh, Kelâm, Tasavvuf ve Felsefe de Arapçadır. Ben genç İsmail ile, bu noktadan daha ileri gidemem.

1963'te, yani Enstitü'yü devraldıktan bir yıl sonra İsmail, birkaç hafta önceden âilesini gönderdikten sonra, kendisi de Amerika'ya döndü.

Benim İsmail ile beraber görüp yaşadıklarım burada sona ermektedir. Ne olursa olsun genç İsmail el-Fârûkî olgunlaştı ve sonunda onun da ulaşabildiği herşey, İslâm sayesinde oldu. Başlı başına o, bir yüzyıl önce sarsıcı ve durmak bilmeyen kişiliği ile İslâm dünyasında iz bırakmış olan Cemaleddin Afganî gibi kabul edilebilir.

stayed on as its director from 1962 to 1968. I asked the then director of the Institute, the late Dr. I.H. Qureshi, to give a two-year appointment to young Isma'il as professor, for which he was grateful. My motive in this was to let Isma'il see at first hand a large body of Muslims who were not Arabs (except it was his Arabism which drew a great deal of fire both inside and outside the institute, as well as his academic preference for Cairo).

In March, 1962, we both went to Cairo (spending on the way a few days with his family in Beirut) to give a series of lectures, I on Islam and he on Arabism, at the Institute of Higher Arabic Studies, then headed by 'Abd al-Rahman Bazzaz (at that time in exile from Iraq). I cannot tell how my lectures fared with the students, but young Isma'il's Arabism did not go down well. When he preferred Hammurabi and other such figures as "Arabs", several students protested. "What fables (*asatir*) are you telling us?" they said.

Also, outside the Institute, in the social world of Cairo, we were introduced to important personalities, the late Dr. Kamil Hussain, Shaykh Khalid Muhammad Khalid, and many others. They were all extremely kind and accepting and hospitable, but apparently not to young Isma'il's Arabism. They did not outright reject, but were obviously skeptical.

In one session where, I think, Shaykh Khalid was also present, I was asked to respond after Isma'il finished his presentation. My answer was what I have briefly given above — that the Last Prophet is an Arab; that the Qur'an is very consciously Arab or in Arabic; that Muslims in general must take due heed of this fact and must not conduct themselves as though it is immaterial whether the Holy Writ is in Arabic or in Chinese, also that as a historical fact, though not a theological one, all the formative literature of Islam, *Fiqh*, *Kalam*, *Tasawwuf*, and philosophy, is in Arabic. Further than that I could not go with young Isma'il.

In 1963, a year after I took over the Institute, Isma'il returned to the United States, having sent his family there a few months before.

My direct experience with Isma'il ends here.

In any case, the man Isma'il al-Faruqi came to be and all that he was finally able to achieve was due to Islam.

In his own way, he should be considered as a sort of Jamal al-Din al-Afghani, who had left his mark on the Muslim world a century ago by his agitated and restless spirit.